

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

DIVADELNÍ FAKULTA

Dramatická umění

Autorské herectví a teorie autorské tvorby a pedagogiky

TEZE

DISERTAČNÍ PRÁCE

Směřování k naplněnému sdělení

Sdělnost a věrohodnost v mluvním a osobnostním projevu
současných českých kazatelů

Mgr. Irena Hamzová Pulicarová

Vedoucí práce: Doc. Mgr. et MgA. Michal Čunderle, Ph.D.

Oponent práce: Prof. PhDr. Ivan Vyskočil, Dr.h.c.

P. Benedikt Tomáš Mohelník, Th.D.

Datum obhajoby:

Přidělovaný akademický titul: Ph.D.

Praha, 2013

Abstrakt

Autorka si v této práci klade otázku po míře a kvalitě sdělnosti a věrohodnosti v mluvním i celkově osobnostním projevu šesti současných kazatelů katolické církve. Jejich projev zkoumá především z hlediska kritérií, formulovaných psychosomatickým přístupem k veřejnému vystupování. Jeho základní principy charakterizuje v příslušných kapitolách jako připravenost vědomě, tvořivě a dialogicky existovat ve veřejném prostoru. Tedy také vědomě a fyziologicky co nejkvalitněji, v souladu psychického a somatického, se projevovat svým tělem, hlasem a řečí. A to ve vztahu k sobě, k dané mluvní situaci (ke kázání/ homilii) a k těm, kdo jí jsou přítomni.

Autorka cituje také z některých převážně současných homiletických pramenů a ptá se mimo jiné, jaké požadavky na kazatelský projev kladou, respektive zda se jím vůbec zabývají.

Druhá část disertace je věnována analýzám homilií šesti kazatelů, odlišujících se způsobem svého projevu a oslovujících různé cílové skupiny. Tyto rozbory doplňuje portrét mluvčího, jehož součástí jsou pasáže z rozhovorů, které autorka s kazateli vedla na téma smyslu a cíle kázání, jeho přípravy, práce se zpětnou vazbou, reflexe vlastního projevu apod.

V závěru pak autorka shrnuje přednosti a rezervy projevu jednotlivých kněží a upozorňuje na sdělné a věrohodné pasáže či momenty jejich promluv, realizované v psychosomatickém propojení. Tato rekapitulace může být inspirací k obecnější reflexi kazatelského projevu a také impulzem k jeho zkvalitňování, pozváním k dalším krokům na cestě k naplněnému sdělení.

Obsah disertační práce

ÚVOD.....	5
1. TEORIE.....	11
1.1. PSYCHOSOMATIKA	11
1.1.1. Princip psychosomatiky	Chyba! Záložka není definována.
1.1.2. Psychosomatické disciplíny - výchova k hlasu, výchova k řeči, dialogické jednání	Chyba! Záložka není definována.
1.1.2.1 Výchova k hlasu.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.2.2 Výchova k řeči	Chyba! Záložka není definována.
1.1.2.3 Dialogické jednání	Chyba! Záložka není definována.
1.1.3. Věrohodnost, sdělnost, autenticita, osobní účast.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.4. Celostnost	Chyba! Záložka není definována.
1.1.5. Skutečně slyšet a vidět.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.6. Zkušenost a zodpovědnost.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.7. Cesta k plnosti.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.8. Tělo	Chyba! Záložka není definována.
1.1.9. Vyjít ze sebe	Chyba! Záložka není definována.
1.1.10. Psychosomatická a duchovní kondice.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.11. Vztah důvěry.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.12. Procesualita	Chyba! Záložka není definována.
1.1.13. Život v pravdě	Chyba! Záložka není definována.
1.1.14. Nechat se být.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.15. Být na příjmu	Chyba! Záložka není definována.
1.1.16. Skutečnost jako oslovení.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.17. Odkládat myšlenky/ Nespokojit se s dominancí intelektu.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.18. Psychosomatické a spirituální.....	Chyba! Záložka není definována.
1.2. DOBRÉ KÁZÁNÍ POHLEDEM HOMILETIKY.....	12
1.2.1. Homilie je nutná k posile křesťanského života.....	Chyba! Záložka není definována.
1.2.2. Stručná homiletika Mons. Josefa Hrdličky	Chyba! Záložka není definována.
1.2.3. Pozvání k naději z evangelických kruhů	Chyba! Záložka není definována.
1.2.4. Dominikánská revue Salve	Chyba! Záložka není definována.
1.2.5. Kazatelství jako nebezpečná role.....	Chyba! Záložka není definována.
1.2.6. Radost jako nevýslovný dar	Chyba! Záložka není definována.
1.2.7. Shrnutí – homilie a kazatel	Chyba! Záložka není definována.
1.2.7.1 Homilie	Chyba! Záložka není definována.
1.2.7.2 Kazatel.....	Chyba! Záložka není definována.
1.2.8. Dobré kázání, dobrý kazatel – pohledem homiletiky.....	Chyba! Záložka není definována.
1.2.8.1 Dobré kázání	Chyba! Záložka není definována.
1.2.8.2 Dobrý kazatel	Chyba! Záložka není definována.
1.2.9. Otázka projevu	Chyba! Záložka není definována.
1.3. DOBRÉ KÁZÁNÍ POHLEDEM PSYCHOSOMATIKY	13
1.3.1. Mít co říct a umět to říct.....	Chyba! Záložka není definována.
1.3.2. Přiměřeně, srozumitelně, působivě a kultivovaně	Chyba! Záložka není definována.
1.3.3. Kázání jako specifická mluvní situace.....	Chyba! Záložka není definována.
1.3.4. „Mluvit lidskou řečí“ - naplněné sdělení a tvořivá komunikace.....	Chyba! Záložka není definována.
1.3.5. Vnímat se.....	Chyba! Záložka není definována.
1.3.6. Ručit za svůj projev	Chyba! Záložka není definována.
1.3.7. Sebekultivace.....	Chyba! Záložka není definována.
1.3.8. Zkušenost sama se sebou	Chyba! Záložka není definována.
1.3.9. Psychosomatický potenciál osobnosti	Chyba! Záložka není definována.
1.3.10. Požadavek dialogičnosti	Chyba! Záložka není definována.
1.3.11. Prostor	Chyba! Záložka není definována.
1.3.12. Zpětná vazba	Chyba! Záložka není definována.

- 1.3.13. Několikasměrná odpovědnost *Chyba! Záložka není definována.*
 1.3.14. Věrohodné kazatelství *Chyba! Záložka není definována.*

1.4. KRITÉRIA KAZATELSTVÍ, POJÍMANÉHO JAKO PŘÍLEŽITOST K NAPLNĚNÉMU SDĚLENÍ 13

2. KAZATELÉ15

2.1. TOMASZ WAŚCIŃSKI CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

- 2.1.1. „Být lidový znamená být lidský“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.1.2. „Chceme-li dojít do nebe, musíme zainvestovat“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.1.3. *Názorně a prostě* *Chyba! Záložka není definována.*
 2.1.3.1. Téma *Chyba! Záložka není definována.*
 2.1.3.2. Řeč a pojem *Chyba! Záložka není definována.*
 2.1.3.3. Vědomí kontextu *Chyba! Záložka není definována.*

2.2. MONS. PROF. PHDR. TOMÁŠ HALÍK, TH.D. CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

- 2.2.1. „Kázání musí být součástí vysoké kultury“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.2.2. „Kde chybí bázeň, roste strach a úzkost“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.2.3. *Sugestivně a s vášní* *Chyba! Záložka není definována.*
 2.2.3.1. Téma *Chyba! Záložka není definována.*
 2.2.3.2. Řeč a projev *Chyba! Záložka není definována.*
 2.2.3.3. Vědomí kontextu *Chyba! Záložka není definována.*

2.3. P. MGR. ROMUALD ŠTĚPÁN ROB, OP CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

- 2.3.1. „Atmosféra úžasu – to je chvíle, kdy jsem s kázáním spokojený...“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.3.2. „To, co rodí církev, je eucharistie“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.3.3. *Emotivně a intenzivně* *Chyba! Záložka není definována.*
 2.3.3.1. Téma *Chyba! Záložka není definována.*
 2.3.3.2. Řeč a projev *Chyba! Záložka není definována.*
 2.3.3.3. Vědomí kontextu *Chyba! Záložka není definována.*

2.4. MONS. DOC. ING. MGR. ALEŠ OPATRNÝ, TH.D.. CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

- 2.4.1. „Kázání je hrozně nebezpečná věc...“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.4.2. „Vykoupení má úžasnou moc“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.4.3. *Rozvážně a věcně* *Chyba! Záložka není definována.*
 2.4.3.1. Téma *Chyba! Záložka není definována.*
 2.4.3.2. Řeč a projev *Chyba! Záložka není definována.*
 2.4.3.3. Vědomí kontextu *Chyba! Záložka není definována.*

2.5. P. MGR. ET MGR. PETR AUGUSTIN BENEŠ CSSR CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

- 2.5.1. „Bojím se velkých slov, za kterými nemůžu stát“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.5.2. „To největší je nám darováno“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.5.3. *S neokázalou zúčastněností* *Chyba! Záložka není definována.*
 2.5.3.1. Téma *Chyba! Záložka není definována.*
 2.5.3.2. Řeč a projev *Chyba! Záložka není definována.*
 2.5.3.3. Vědomí kontextu *Chyba! Záložka není definována.*

2.6. MONS. JIŘÍ PAĐOUR OFMCAP CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

- 2.6.1. „Aby se v církvi divadlo nehrálo...“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.6.2. „Vnímat tajemství a zůstat na jeho prahu“ *Chyba! Záložka není definována.*
 2.6.3. *Sdělně a muzikálně* *Chyba! Záložka není definována.*
 2.6.3.1. Téma *Chyba! Záložka není definována.*
 2.6.3.2. Řeč a projev *Chyba! Záložka není definována.*
 2.6.3.3. Vědomí kontextu *Chyba! Záložka není definována.*

ZÁVĚR15

PRAMENY A LITERATURA CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

Úvod

Ve své práci¹, nacházející se na pomezí několika oborů, si kladu otázku po sdělnosti a věrohodnosti v kazatelském projevu. Jejím cílem je přinést reflexi současné homiletické praxe, a to na příkladech šesti kazatelů, na základě analýz jejich homilií. Ty jsem doplnila portréty jejich tvůrců, v nichž cituji pasáže z rozhovorů s nimi. Hlavním kritériem těchto analýz je mluvní a osobnostní projev kazatelů. Jde o hledisko neběžné, ojedinělé, jímž se nikdo v českých podmínkách, pokud se mi podařilo zjistit, detailněji či soustavněji nezabývá. Je to ale právě projev mluvčího², který má zásadní vliv na to, jak bude konkrétní vystoupení, byť obsahově sebekvalitnější, posluchači přijato.

Nejprve se tedy pokouším v této práci zformulovat požadavky na kvalitní projev, pojmenovat aspekty, které sdělnost a věrohodnost utvářejí či ovlivňují. Východisky, o nichž píše v první, teoretičtější části disertace, jsou mi především psychosomatické disciplíny a jejich pojetí veřejného vystupování. Do kontextu s kazatelstvím jako specifickým typem mluvní situace je dávám v části **Dobré kázání pohledem psychosomatiky**.

Motivací k volbě tématu disertace mi byla jednak osobní zkušenost s psychosomatickými disciplínami i fakt, že jsem, jako pravidelná účastnice bohoslužeb, častou posluchačkou homilií. A otázku po jejich kvalitě, zvláště po kvalitě projevu, si intenzivně kladu. O to intenzivněji, oč více se mi psychosomatický přístup jeví jako smysluplný a vlastně univerzální princip osobnostního rozvoje. Tedy inspirativní (snad) i pro kazatele.

¹ Součástí tezí, které předkládám, je i strukturovaný obsah disertace. Uvádím jej zde ve snaze přiblížit téma práce včetně detailnějších součástí a dát tak přesněji nahlédnout zaměření i strukturu disertace.

² Dodejme, že vystihnout lidský projev (nikoliv jen rozebrat strukturu a obsahovou stránku promluvy) v jeho jednotlivých prvcích i v celkovém vyznění je náročné a obtížně uchopitelné.

S psychosomatickým pojetím veřejného vystupování jsem se setkala při studiu na Katedře autorské tvorby a pedagogiky DAMU jako s tvůrčím, komplexním a z lidské přirozenosti vycházejícím pohledem na možnosti kvalitního projevu – hlasového, mluvního, tělového. Zásadně mě ovlivnily – v osobním hledání, na cestě k rozvoji osobnostních kompetencí i v uvažování o kultuře, umění a veřejném vystupování – všechny základní disciplíny nabízené touto katedrou. A stejně tak i jejich komplementárnost, jejich směřování k celostnosti.

Protože situace kázání, ale i poslání a sama osobnost kazatele inspiruje podle mého názoru k propojování psychosomatického a spirituálního a k otázkám rozpětí či napětí mezi přirozeným a nadpřirozeným, viditelně přítomným a přítomným skrze víru, mezi lidským a Božím, věnuji se stručně v kapitole **Psychosomatika** (v části Psychosomatické a spirituální) i tomuto existenciálnímu tématu.

Aspekty kazatelství, jak o nich uvažují některá díla převážně současné homiletické produkce, pojmenovávám v kapitole **Dobré kázání pohledem homiletiky**. Všímám si také, zda se tyto materiály dotýkají i projevu kazatelů. První část práce uzavírá shrnutí požadavků na dobré kázání, respektive souhrn kritérií kvalitního mluveného projevu, která na homilii aplikuji.

Podotýkám, že nejednou ve své práci témata, spojená s veřejným vystupováním, kvalitou projevu, tedy i vnímáním sebe sama, zpětnou vazbou, rozvíjením svých schopností apod., otevírám v podobě otázek a nebo komentujících postřehů, které vždy nejsou vyčerpávajícími odpověďmi na tyto otázky. Spíše se snažím zformulovat, na co je možné se v této oblasti ptát, kudy se v uvažování o naplněném sdělení v souvislosti s kazatelstvím ubírat.

Ve druhé, empirické části disertace se zabývám jednotlivými promluvami – homiliemi – šesti katolických kazatelů, které na základě stanovených kritérií rozebírám. Každá z těchto analýz, jak už bylo řečeno, je uvedena portrétem kněze, doplněným pasážemi z rozhovorů, jež jsem s nimi na téma kazatelství, sdělování a řeč vedla. To poskytuje informace o přístupu kazatelů k tomuto mluvenému žánru i další kontext.

Rozbor pak uzavírá shrnutí kvalit a rezerv, jichž jsem si na mluveném a celkově osobnostním projevu kazatelů povšimla.

K analýze jsem vybrala homilie šesti kněží katolické církve, kteří jsou považováni za dobré kazatele, ať už masověji, i díky médiím (jako Mons. Tomáš Halík či Mons. Jiří Paďour), a nebo v širším okruhu těch, k nimž promlouvají. Zároveň mi ale šlo i o to, aby přes jistou oblíbenost, jež je spojuje, byli v rámci tohoto výběru odlišní, ať už svým projevem nebo i cílovou skupinou, kterou oslovují. Odlišují se také věkem – od kazatele v Kristových letech až k sedmdesátníkovi. Skutečnost, že všichni slouží v katolické církvi, pak zajišťuje alespoň základní shodu vstupních podmínek – tedy stejné umístění homilie v rámci bohoslužby a zvláště její totožnou roli v liturgii. Pro šestici osobností, jejichž projevem se v práci zabývám, jsem se rozhodla jednak proto, že mi tento počet připadal dostatečně reprezentativní a zároveň pro zpracování únosný.

Předkládám tedy **analýzy promluv a portréty** těchto kazatelů: vyučujícího homiletiky a dalších pastorálních oborů na KTF UK **Mons. Aleše Opatrného, Th.D.**, od něhož jsem získala také informace k pedagogice homiletiky na této fakultě, redemptoristy **P. Tomasze Waścińského**, který svým polským původem reprezentuje nemalou část kněží - cizinců, vypomáhajících v České republice; zároveň jeho projev výrazně ovlivňuje orientace k tzv. lidovým misiím. Dalším ze zvolených duchovních je dominikán **P. Romuald Štěpán Rob**, považovaný mnohými za charismatického kazatele, **P. Petr Beneš CSsR**, který kromě svého teologického vzdělání vystudoval bohemistiku a četba kvalitní literatury a vnímání nejrůznějších druhů umění je důležitou součástí jeho kazatelské přípravy. Se svým tázáním jsem se obrátila i na vysokoškolského profesora, prezidenta České křesťanské akademie, autora oblíbených duchovních esejů a rektora akademické farnosti Nejsvětějšího Salvátora **Mons. Tomáše Halíka** a také na biskupa českobudějovické diecéze, původním vzděláním herce **Mons. Jiřího Paďoura OFMCap**.

Jak bylo zmíněno, způsobem svého projevu, obsahem promluv a často i širším kontextem se tito kněží dosti odlišují. T. Waściński vybočuje jednak svým původem (a na základě toho i svým vzděláním, mentalitou, zkušeností a samozřejmě také tím, že kázání nepronáší v rodném jazyce), ale i vědomým

důrazem na obyčejnost a názornost homilie. P. Beneš, mimochodem člen stejné kongregace jako Waściński, vyniká obrazivostí, citlivostí a hloubkou kázání. A. Opatrný disponuje zkušeností pedagogickou i pastorační; jeho promluvy se vyznačují především věcností a schopností analyticky pojmenovat skutečnost. R. Rob pasáže svých homilií emocionálně zabarvuje a obrací se na své posluchače s velkým nasazením. J. Paďour je osobností vzdělanou a zkušenou v práci se slovem a v oblasti veřejného vystupování; nechybí mu ani vytříbená sluchová schopnost, což mu umožňuje být v situaci homilie v soustředěném napojení. T. Halík svými stylově vybroušenými promluvami, smyslem pro paradox, výrazným přednesem i atmosférou, která kolem něj díky jeho osobitosti vzniká, oslovuje zvláště lidi intelektuálně zaměřené, a to nejen z řad katolíků.

Metodologie

Mezi výzkumné metody, které jsem v této práci použila, patří rozhovor s kněžími, jejichž homiliemi se zabývám. A dále pozorování situace kázání, naslouchání a následně sluchová analýza nahrávky těchto homilií. Z toho získané poznatky shrnuji a skrze jejich interpretaci se snažím odpovědět na otázku po míře a kvalitě sdělnosti jednotlivých homilií. A tedy po míře a kvalitě sdělnosti a věrohodnosti projevu kazatelů.

Kněží jsem se v rozhovorech, které jsem s nimi vedla, ptala na způsob přípravy homilie, na pojetí její věrohodnosti, na vnímání sebe sama a posluchačů. Dále jsem s nimi hovořila o cíli a smyslu kázání a také o formě i významu zpětné vazby, které se jim dostává. Zajímalo mě i to, jakým homiletickým školením prošli během příprav na kněžství. Zvolila jsem formu volnějšího rozhovoru; k jednotlivým kazatelům jsem přicházela asi s deseti základními otázkami; ty jsem doplňovala o dotazy, mířící ke specifičnosti projevu konkrétního kazatele, nebo jsem některé otázky naopak pomíjela, opět s ohledem na daného respondenta.

Co se týče sluchové analýzy, snažila jsem se jednak, jako účastník bohoslužby, aktivně prožívající obřad, homilii v reálném čase v rámci mše svaté vyslechnout a nechat ji na sebe zapůsobit. (To se mi ve většině případů podařilo; výjimkou byla

promluva Mons. Aleše Opatrného, který mi zpětně poskytl alespoň její videozáznam). Kazatelé byli předem o mé přítomnosti na bohoslužbě informováni; po dohodě s nimi jsem také pořídila vlastní audionahrávku homilie. Ve dvou případech jsem pracovala s videonahrávkou, u již zmíněného A. Opatrného a dále u J. Paďoura, kde jsem získala záznam homilie, natočený televizí Noe. (Pořídít vlastní nahrávku na stadionu pod širým nebem, kde se bohoslužby, celebrowané Mons. Paďourem, účastnilo kolem 4 000 lidí, by bylo velmi technicky náročné).³

Promluvu jsem následně, s použitím nahrávky, podrobila, ve snaze o objektivní zkoumání, rozboru. A to z hlediska projevu, jeho sdělnosti a věrohodnosti, s důrazem na psychosomatické kvality. Zajímala mě tedy mimo jiné vnímavost kazatele vůči sobě, posluchačům i tématu či situaci promluvy (včetně prostoru, kde je pronášena) a jeho řečová a hlasová kvalita. Dalším kritériem mi byla dialogičnost či kontaktnost projevu (související se zmíněnou vnímavostí), tělové zapojení mluvčího, respektive míra souladu slova a gesta, a celostnost projevu. Všimla jsem si také kazatelova slovníku.

V rozborech a v jejich shrnutích popisují i téma homilie, ale neanalyzují je, stejně jako se minimálně zabývám teologickou stránkou promluvy. (Pokud ano, tak v souvislosti s kontextem, který skrze ni vychází najevo). **Zaměřuji se na projev kazatelů a jeho kvality. Komplexní otázkou pro mě tedy zůstává, nakolik je konkrétní kázání sdělením živým a věrohodným, nakolik je sdělením celostným - tedy nakolik a v čem je sdělením naplněným.** Ptám se samozřejmě i po tom, jak a čím kazatel věrohodnosti a živosti svého projevu dosahuje. Jinými slovy - čím oslovuje a co mu naopak v tom, aby oslovil a inspiroval, brání. Sleduji tedy, zda dané kázání je pouze

³ Mým původním záměrem bylo pracovat jen s audionahrávkami, protože řečový a hlasový projev je na nich koncentrovaněji vnímatelný. Navíc z hlasového a mluvního projevu bývá patrné mnoho tělových detailů, kterých si lze všimnout. K tomu dále podotknu, že kazatele jsem při homilii i při jiných typech promluvy (při rozhovoru, který jsme spolu vedli, a dále např. při přednášce, katechezi apod.) sledovala vícekrát, měla jsem tedy možnost jejich základní postoj, nakládání s tělem a gesty, tělové cítění či míru propojení hlasu a gest vnímat už „v předstihu“ a obecněji.

Zároveň ještě dodám, že pořízení audionahrávky (pomocí digitálního diktafonu) na bohoslužbě je jednodušší a mnohem méně rušivé než videonahrávání. Jak jsem zmínila, situace se nakonec vyvinula tak, že jsem pracovala se dvěma videonahrávkami, které jsem od kazatelů získala, a se čtyřmi audionahrávkami.

mluvenou záležitostí, a nebo se stává – místy či ve svém celku – setkáním, událostí, jednáním skrze řeč.

Jednotlivé analýzy i jejich shrnutí mají různý rozsah – v závislosti na délce homilie nebo množství aspektů projevu, jež v homilii nacházím.

Tyto metody a způsob zpracování jsem zvolila, protože jsem je spatřovala jako jediné možné.

V závěru práce přináším pak stručný souhrn nejpodstatnějších charakteristik projevu⁴ kazatelů a pokouším se odpovědět na otázku, zda a v čem je tento projev sdělným a věrohodným a v čem tkví jeho případné rezervy.

⁴ Uvědomuji si, že se zde pohybuji na velmi tenkém ledě, odkázána především na míru své pozornosti, vnímavosti a schopnosti pojmenovat vnímané. Rozhovory s kazateli, studium homiletické a teologické literatury i praktické zkoušení v psychosomatických disciplínách můj pohled, jak doufám, zpřesňují. Tenký led ovšem vzniká už se základní otázkou, kladenou v této práci – a sice, zda je kázání živé, věrohodné a oslovující. Kazatelé často na tento dotaz odpovídali „jak pro koho“ a připouštěli, že odhadnout, ke komu mluví, tomu svou homilii přizpůsobit a posílit tak její oslovující kvalitu, je někdy velmi těžké. Individuálnost vnímání zde hraje významnou roli. Mohu tedy psát především o tom, co jsem viděla a slyšela já, čím a jak jsem já byla oslovena. Zároveň se ale pokouším pozorované jevy, postoje, přístupy vsazovat alespoň částečně do souvislostí s informacemi, získanými při rozhovorech s kazateli i se zkušeností z jejich dlouhodobějšího sledování – od všech šesti kněží jsem slyšela více homilií i jiných promluv, jak už bylo řečeno. Vyslechnutý projev při homilii dávám pak především do kontextu poznatků i zkušeností z psychosomatického pojetí veřejného vystupování, které, jak jsem zmínila a jak o tom ještě bude řeč, ke sdělnému a věrohodnému projevu vede.

1. Teorie

1.1 Psychosomatika

V této kapitole se pokouším formulovat základní principy psychosomatiky, tedy psychosomatického přístupu k veřejnému vystupování, k lidskému projevu. Psychosomatický, celostný pohled na jednání ve veřejné situaci, s nímž jsem se setkávala a setkávám při svém studiu na Katedře autorské tvorby a pedagogiky (dále KATaP) na DAMU, je také východiskem mého uvažování o kazatelské praxi kněží, jíž se v této práci zabývám.⁵

Na následujících stranách charakterizuji dílčí oblasti i jednotlivé disciplíny, utvářející psychosomatický přístup, a témata, jež jsou pro něj typická. Protože má tento celostný pohled na člověka mnoho styčných bodů se spiritualitou, uvádím na některých místech oba tyto „světy“ do souvislosti. Pouštím se do těchto vod proto, že je to právě život z víry, který kazatelé, jejichž projevu se v této práci věnuji, vedou a k němuž chtějí své posluchače inspirovat. Zároveň tvůrce psychosomatické koncepce prof. dr. Ivan Vyskočil hovoří i o jejich duchovních zdrojích (zvláště o podnětech, jež přinesli představitelé katolické spirituality Ignác z Loyoly či Romano Guardini). Propojení psychosomatického a spirituálního je – vedle těchto dvou již zmíněných důvodů, proč se touto souvislostí zabývat - také mým osobním tématem. Vedle psychosomatiky je pro mě totiž – jako pro praktikující v katolické církvi – i duchovní život úhlem pohledu, s nímž mám jistou zkušenost. Jak naznačuji dále, tematických i principiálních souvztažností je mezi těmito dvěma oblastmi – psychosomatickou a spirituální - nemálo.⁶

⁵ Co se týče terminologie, v oblasti psychosomatických disciplín, zvláště dialogického jednání, jde o slovní zásobu zatím obecně nevžitou, která vychází především z osobitého stylu zakladatele disciplíny a psychosomatického konceptu prof. dr. Ivana Vyskočila. V této práci používám část výrazů, které pro charakteristiku psychosomatických jevů zvolil či utvořil. S teologickou terminologií jsem obeznámena jen na základní úrovni, proto mnohé duchovní skutečnosti popisují spíše běžným než odborným jazykem.

⁶ Spirituální rozměr v této práci konkretizuji na křesťanský, přesněji katolický duchovní život, na intenzivní vztah s Bohem. Především proto, že s ním mám osobní zkušenost, jak už jsem zmínila. Podotýkám ještě, že si uvědomuji, že každá z obou oblastí, psychosomatická i spirituální, a jejich spojení otevírá závažné otázky, na jejichž postižení mé dosavadní znalosti ani zkušenost nestačí. Předkládám tedy to, co se mi k těmto tématům podařilo promyslet a co jsem dokázala zformulovat.

1.2 Dobré kázání pohledem homiletiky

V této části se ptám, co rozumí pod pojmem kázání (homilie) a v čem spatřuje jeho cíl či smysl homiletika⁷, a to na základě několika vybraných pramenů a literatury. Nejprve charakterizuji homilii⁸ a její roli v bohoslužbě podle dokumentů II. vatikánského koncilu, jimiž se katolická církev řídí. Dále cituji z několika homileticky zaměřených publikací, které patří k doporučené literatuře pro kandidáty kněžství na KTF UK; v tomto výběru je i jedno dílo z evangelického prostředí. Teoretické i praktické postřehy čerpám také z teologické revue *Salve*, jejíž jedno z čísel se věnovalo právě tématu kazatelství. Několik podnětů vybírám i ze studijních textů pražského Pastoračního střediska s názvem *Homilie v liturgii*. Krátkou citaci přináším rovněž z exhortace o Božím Slově papeže Benedikta XVI. a z knihy *Měnící se tvář kněžství* Donalda B. Cozzense. S použitím takto vzniklé mozaiky, na základě pozitivních i negativních vymezení, se pak pokouším formulovat požadavky na dobré kázání z homiletického hlediska. Z citovaných pramenů vyplývají i některé požadavky na osobnost kazatele.

Součástí této podkapitoly je i pasáž, nazvaná *Otázka projevu*. Ta připomíná, že se citovaní autoři explicitně k projevu většinou nevyjadřují, přinášejí však některé důležité postřehy, jež se projevu týkají. A to především vztahu či postoje kazatele k posluchačům. (Ten je záležitostí jak myšlenkového obsahu homilie, tak i jeho mluvené prezentace). A dále vztahu k Bohu i ke svému poslání, tj. k hlásání Božího Slova. Mnohé z těchto postřehů jsou výzvami k tříbení kazatelových vnitřních postojů a tím celkově k tříbení jeho osobnosti. V tom můžeme spatřovat společné téma s psychosomatickým přístupem k veřejnému vystupování.

⁷ Homiletika bývá definována jako nauka o tom, jak správně kázat, tedy sestavovat a přednášet kázání, resp. homilii. Josef Hrdlička, současný pomocný olomoucký biskup a autor *Stručné homiletiky*, uvádí, že před tím, než se začal v 18. století používat termín homiletika, hovořilo se o „ars praedicandi“ (umění kazatelství) či o „rhetorica ecclesiastica“ (církevní rétorika). Zmiňuje i etymologii tohoto výrazu, který pochází z řeckého *homilein* a znamená vést dialog, rozmlouvat (Hrdlička, 1991, str. 2). O tomto rozměru kazatelství, nepřipomínaném často, bude, ještě řeč zvláště v následujících kapitolách.

⁸ Mezi výrazy kázání a homilie je v odborné terminologii rozdíl. Homilie označuje promluvu v rámci bohoslužby, kázání je chápáno jako samostatný útvar, který byl v katolické praxi běžný před reformami II. vatikánského koncilu. Mimo odborné kruhy však řadoví věřící a nejednou i sami kazatelé volí pro označení homilie slovo kázání – asi pro jeho vžitost a obecnou známost (na rozdíl od nečesky znějícího výrazu homilie). Dodejme, že je používán i termín kázání v širším slova smyslu. To označuje poslání všech věřících hlásat v situacích, do nichž se dostávají, Boží slovo.

1.3 Dobré kázání pohledem psychosomatiky

V této části se zaměřuji na parametry, jež by dobré kázání mělo mít nejen z hlediska ideových požadavků, tj. obsahu promluvy. Zaměřuji se tedy především na projev kazatele (i v širším kontextu veřejné mluvní situace) a další aspekty, které s ním mohou souviset. Objevování a posilování kvality projevu po stránce hlasové, mluvní a celkově osobnostní je, jak jsem uvedla, podstatným tématem psychosomatického pojetí veřejného vystupování.

1.4 Kritéria kazatelství, pojímaného jako příležitost k naplněnému sdělení

Stanovit přesná kritéria pro zkoumání lidského projevu, mluvního a celkově osobnostního, myslím, zcela nelze. Přesto se určité parametry, s jejichž pomocí můžeme konkrétněji a přehledněji projev jednotlivých kazatelů nahlížet, pokouším pojmenovat v této kapitole. Tato kritéria jsou však spíše inspirací pro rozbor homilií než stoprocentně závazným „dotazníkem“.

V analýzách promluv kazatelů usiluji o **celkovou charakteristiku jejich řečového a osobnostního projevu**. Zajímá mě, **jak zní kazatelův hlas v řeči, jak působí, o čem vypovídá**. Připomeňme zde, že hlas je v psychosomatickém pojetí chápán jako zrcadlo osobnosti, jako výpověď o lidské psychice a těle a jejich vzájemném vztahu.

Všímám si **múzických faktorů řeči** (a případné muzikality projevu). Tedy melodie, rytmu, intenzity a dynamiky mluvy. Popisuji dovednost kazatelů svou řeč v těchto intencích oživit (prací s pauzou či kontrapunktem, se změnami intenzity, rytmu a temporytmu), respektive konstatuji, dochází-li k monotónnosti projevu. Zaznamenávám také dodržování kvality a kvantity hlásek.

Pozoruhodným faktorem pro homiletickou promluvu je i **charakter slovníku**, který kazatel používá, **a také řečnické či stylistické figury**. Sleduji zároveň **postoje kazatelů k vlastní řeči** (např. vychutnávání si slov).

Všímám si dále **schopnosti kazatelů zpřítomnit svá slova**. (Tedy nakolik je kazatel v mluvní situaci přítomen – tj. „při tom“ a nakolik do toho dokáže pozvat i posluchače). S tím souvisí **využívání možností řeči, respektive sdělnosti, včetně dovednosti emotivně oslovit**.

Důležitým hlediskem je **udržení pozornosti posluchačů**. Jak ji kazatel získává? Je z jeho projevu také patrné, že sám sobě naslouchá? Což zároveň určuje tempo a další parametry jeho řeči, **kteří posluchačům umožňují projev dobře sledovat?**

Popisují rovněž alespoň stručně, **jak působí kazatel vizuálně**. Všímám si jeho **postoje a tělového, gestického projevu a také míry jeho souladu s projevem mluvním**. Otázkou také je, nakolik je kazatelův postoj vědomý a aktivní. Dále se můžeme ptát, jak kazatel vnímá prostor a zda je toto jeho vnímání patrné na hlasovém a řečovém projevu.

Důležitým kritériem je **kazatelova komunikativnost, jeho schopnost utvářet dialogický vztah**. Ten se v situaci homilie projevuje uměním **naladit se na přítomné, souvisejícím se schopností naslouchat si a reagovat na aktuální impulzy** - vlastní i ty, které přicházejí od posluchačů (většinou neverbální).

Obtížně definovatelným pojmem je **věrohodnost kazatelova projevu**; ta je zastřešujícím, výsledným kritériem, shrnujícím všechny rozměry projevu mluvího. V parafrázi k označení kazatele jako služebníka Slova, tedy Boha, se lze ptát, **zda je kazatel také dobrým služebníkem slova** – s malým s. **Tedy zda svým projevem nezamlžuje, nedeformuje to, co chce sdělit**. A zda za své myšlenky i za svůj projev ručí. K celkovému dojmu patří a věrohodnost projevu ovlivňuje rovněž kazatelovo vyzařování, kouzlo jeho osobnosti.

V některých analýzách se dotýkám i otázky, nakolik je z homilie patrný **osobní „filtr“ kazatele**. Tj. nakolik se objevuje přílišná subjektivita, která odvádí od poslání „předávat víru“ (Paďour) nebo „stavět most mezi světem Písma a myšlenkovým světem posluchačů“ (Halík). To souvisí s problematikou sebereflexe mluvího. A ptát se lze i naopak - **v čem je osobitý přístup kazatele a jeho projev tvůrčí a oslovující**.

2. Kazatelé

Ve druhé části disertační práce předkládám portréty kazatelů, doplněné úryvky z rozhovorů, které postihují to nejpodstatnější z úvah těchto kněží o sdělování, kázání a jeho přípravě, práci se zpětnou vazbou, o vztahu k posluchačům apod. Za ně řadím analýzy homilií. Ve snaze podat co nejpřehlednější zprávu pak v závěru každé podkapitoly, věnované jednomu z kazatelů, přináším shrnutí zjištěných skutečností. To sestává většinou z částí Téma, Řeč a projev a Vědomí kontextu.

Závěr disertace

V závěru stručně popisuji celkový dojem, který kazatel svým projevem vyvolává, a shrnuji jednotlivé rozměry tohoto projevu. Všímám si zároveň, čím mluvčí sdělnosti a věrohodnosti svého projevu a míry jejich kvality dosahuje. Snažím se také na některých místech pojmenovat, zda se homilie díky kazatelovu projevu stává jednáním skrze řeč, nebo zda zůstává jen mluvenou záležitostí.

Záměrem **P. Tomasze Waścińskiego CSsR** je bezpochyby svou, výrazně strukturovanou, promluvou oslovovat a burcovat. Spojením neformálních a familiérních prvků, v situaci kázání neobvyklých, usilovnou snahou kontaktovat přítomné, smyslem pro patos i zkratku se mu to daří. Zároveň ale jeho projev může působit místy i tak, že počítá s posluchači spíše méně duchovně zralými nebo vnímavými. (Nebo s posluchači netečnými). Což do jisté míry a v některých částech promluvy může vyřazovat z šance na oslovení ty, kdo takoví nejsou.

Kazatel vstupuje během promluvy v přímý dialog s auditoriem. Činí tak velmi energicky a sebejistě. Tato energie a emocionální investice jsou natolik silné, že mohou někdy posluchače až zarazit nebo – prostě řečeno – „převálcovat“. P. Waściński jedná, jako by předpokládal, že posluchač jím oslovený bude – zcela bez přípravy – schopen s ním s podobným nasazením vejít v rozhovor. Situace kazatele a posluchače kázání jsou však natolik odlišné, že se mnohý z přítomných, který dostane slovo či je vyzván k odpovědi, jen obtížně brání rozpakům, jakkoli ho P.

Tomasz svým extrovertním povzbuzováním nakonec k verbální reakci přesvědčí.⁹ Mnoho z jeho postojů zřejmě vychází ze zkušenosti moravského katolicismu, v jehož atmosféře působí (a předtím polského, v němž vyrostl), který je považován – ve srovnání s českým – za výrazně emocionálnější a také v jistém ohledu vřelejší, extrovertnější. Takto zaměřeným věřícím může přímé kontaktování ze strany kazatele i jeho emotivní a energický přístup velmi vyhovovat. I podíl tzv. zvykových křesťanů je na Moravě oproti Čechám vyšší – z Waścińského promluv je patrné, že i – a snad především – k nim se ve svých burcujících proslovech obrací. Vysoká intenzita projevu a obdivuhodná výrazová škála, jichž je schopen, souvisí jistě i s jeho zmíněným smyslem pro patos, který je polské kultuře, z níž kazatel vzešel, vlastní.

Připomeňme, že Tomasz Waściński je jediný z kazatelů, jimiž se v této práci zabývám, který neoslovuje účastníky bohoslužby ve svém rodném jazyce. Česky mluví s poměrně bohatou slovní zásobou; kombinuje spisovný jazyk s neformálním až obecným a nevyhýbá se ani silně expresivnímu lexiku. Občas se setkáme s problematičtější výslovností některých hlásek a slovní či větnou intonací a důrazy, inspirovanými polštinou. Jeho projev je ale i tak sebevědomý a je také založený na velké důvěře ve slovo a v komunikaci, doprovázené snahou, potřebou a chutí zaujmout. A zburcovat. Kněz tedy usiluje o to být velmi apelativní.

Významný je Waścińského velice kvalitní hlasový projev – zdravý, dobře položený a příjemně znějící hlubší hlas, který se uplatňuje v muzikálně komponované, nemonotónní řeči. Hrudní i hlavová dechově-hlasotvorná opora, kterou kněz disponuje, umožňuje výrazovou šíři i uvolněnou práci se znělostí hlasu. Tj. jeho řečový projev působí volně, „neseškrčeně“, a zároveň pevně; kazatel dosahuje v mluvě velkého intonačního rozpětí, jehož pro variabilně expresivní momenty využívá. Můžeme-li podotknout, jak jsme to zmínili i v kapitole Psychosomatika,

⁹ K tomuto tématu kněz při našem rozhovoru řekl: „...v katolické církvi jsme zvyklí být více posluchači. Já se snažím ‚dialogovat‘ i v kostele, sice spousta bratří – homiletů by řekla, že se to nesmí; i v liturgických předpisech je, že slovo Boží má kázat kněz nebo jáhen. Ale zkusit vytáhnout z těch lidí něco – probudit je tím a zároveň se dozvědět, co si myslí! I když je pravda, že když dám někomu před ústa mikrofon, může dostat infarkt... Někdy se snažím téma předeslat, aby se na to lidé mohli připravit. Člověk pak většinou vyčte z jejich pohledů a chování, jestli do toho půjdou, nebo ne.“

v části o výchově k hlasu, že hlas sám o sobě je nositelem sdělení, je Wašciňského hlasový projev vyjádřením velmi pozoruhodným, přitažlivým, „mohoucným“, svobodným a sympatickým.

Kazatel, jak už bylo řečeno, je komunikativní a expresivní; intenzivně vyhledává kontakt s přítomnými. Tato jeho snaha, stejně jako zápal, nasazení i schopnost diferencovaného výrazu, je mimořádná. Nedochází ale vždy, přestože jde o pokusy o zcela konkrétní, přímý dialog, ke skutečnému napojení se na posluchače, k postupnému vyladování, které by bylo oboustranně vyvážené.

Některé pasáže kazatelovy promluvy jsou velice působivé – ve výrazu nepřesílené, jakoby klidné a niterně věrohodné, které mohou posluchače (i ty, kdo se nenacházejí v ohnisku Wašciňského řečnického „zájmu“) hluboce zasáhnout. Motivací ke snaze o přímý dialog, podle mého názoru problematické, je bezesporu kazatelova upřímná touha posluchače povzbudit (či probudit) a být jim pomocí na jejich duchovní cestě. To mi připadá z jeho projevu patrné. A je to na něm sympatické. Stejně, jako je sympatické Wašciňského celkové vyzařování – temperamentně mužné a pevné, někdy starostlivě otcovské, jindy až provokativně chlapské.

Mons. Tomáš Halík hovoří jako kazatel naléhavě a sděluje hluboké myšlenky v originálních souvislostech, jimž účastník bohoslužby většinou se zaujetím naslouchá. Pracuje se širším, nejen církevním kontextem a povzbuzuje tak posluchače (i nepřimo) k aktivnímu životu „ve světě“ a ke spoluzodpovědnosti za něj.

Tato homilie Mons. Halíka, nazvaná „Kde chybí bázeň, roste strach a úzkost“, je silně existenciálně zaměřena. Připomeňme např. zmínku o úzkosti jako civilizační chorobě naší doby nebo výklad o strachu, jenž zahluje materialisticky smýšlejícího člověka, který nemá na existenční otázky žádnou odpověď a upadá tak do strachu ze smrti a z nicoty. Opačným postojem je údiv z posvátného, bázeň Boží. Kazatel nebanalizuje strach, který je podle něj důležitým signálem, ale vyzývá, aby se nestal kormidlem našeho života. Hovoří pak o plameni, který může Hospodin rozdmýchat svým Duchem, aby vyšlehl nad popelem našich starostí, obav a zmatků. Zdůrazňuje

zároveň, že je mnoho věcí, kterých se můžeme obávat; a dodává pevně, apelativně a rafinovaně: „Ale přesto – copak nemáme víru?“ Jde o působivé, impozantní, zakončení homilie.

Právě působivost a také důraznost, apelativnost a rafinovanost charakterizují promluvu a kazatelův projev i jako celek. Typická je pro něj i naléhavost a vášeň, která na posluchače může působit velmi sugestivně.

V promluvě Tomáše Halíka nechybí pestrá slovní zásoba, filozofické ani biblické citáty a neobvykle formulované myšlenky včetně občasných bonmotů. Na několika místech homilie kazatel hledá vhodná slova či patřičnou návaznost. Tyto situace jsou většinou silným prožitkem soustředění, tvůrčí koncentrace na přítomný okamžik, který může oslovit i posluchače.

Pozoruhodné je také kazatelovo potěšení z dramatičnosti či libozvučnosti, zvukomalebnosti nebo přesnosti zvolených slov, což je patrné z jeho výrazu.

Halíkův projev není v žádném případě monotónní, kněz proměnlivě pracuje jak s dynamikou, tak temporytmem.

Pro mluvní výraz a hlasovou práci kazatele je charakteristická naddimenzovaná funkce choan a nasálu, ale i kvalitní - ekonomické - nakládání s dechem, vedoucí k solidní hlasotvornosti.

Projev Tomáše Halíka se vyznačuje sebejistotou a suverenitou. Ta vychází pravděpodobně i z toho, že si je kazatel vědom kouzla a působivosti své osobnosti, počítá s nimi a také na ně do jisté míry spoléhá. Nemalou úlohu v tom hraje i atmosféra, která kolem tohoto kněze vzniká. Nejde totiž jen o jeho aktuální přítomnost při homilii či na bohoslužbě, ale o fakt, že většina posluchačů jej zná také z různých dalších zdrojů, z jeho knih, z médií, z univerzitního světa. Přichází tedy obvykle s určitou obeznámeností, s poměrně významným předporozuměním. I to hraje pro ochotu nechat se promluvou oslovit nezanedbatelnou roli.

Mons. Halík působí dojmem přemýšlivého a originálně uvažujícího vzdělance, otevřeného k tomu vidět vzájemné inspirace mezi světy víry a ateismu. A zároveň dojmem člověka, který vedle hluboké znalosti duchovní dimenze také tento rozměr

ve svém životě realizuje. I tím je jeho homilie oslovující. Podobně jako svými přesahy k sociologii, filozofii a psychologii, jimiž se kazatel zabýval či zabývá.

Tomáš Halík je také člověkem s nepřehlédnutelnou vizáží, která doprovází kouzlo jeho osobnosti.

Jak už bylo řečeno, pro vystupování T. Halíka je typická celkově velká intenzita, nasazení a energičnost, které jsou, v závislosti na logice sdělení, proměnlivé. Zaujetí tématem i vlastním projevem je u kazatele nemalé a tento zájem se může přenášet i na posluchače. Ti jeho projev většinou považují za velice působivý. Některé pasáže promluvy skutečně zasahují svou hlubokou autenticitou i angažovaností a jsou mimořádně podmanivé a strhující.

Homilie Tomáše Halíka, jakkoli se skládá z několika žánrových prvků a je sdělována za pomoci množství výrazových prostředků, tvoří kompaktní celek. Jsem přesvědčena, že velmi neotřelý a oslovující.

P. Romuald Štěpán Rob OP dává ve své homilii do úzkého vztahu běžnou – „normální“ - rodinu a rodinu církve (farnosti, řeholního společenství). Hovoří o tom, že to, „co drží rodinu pohromadě“, je „láska muže a ženy“; pro církev je to Kristova přítomnost, zvláště v eucharistii. To vyjadřuje také metaforicky: „Eucharistie je ložnicí, ve které nacházíme lásku a život“. A v závěru pak vyzývá, abychom stále více eucharistii objevovali, čerpali z ní sílu a také ji – Krista v ní přítomného - „dávali dál“.

Projev P. Roba působí kultivovaně a emotivně; je také energický. Kněz mluví zvučným hlasem s rétorickým sebevědomím. Výrazná emocionalita, spojená s naléhavostí, směřuje místy k patosu, možná až s prvky sentimentu. V promluvě najdeme ale i jemnější a věcné momenty, v nichž jako by kazatel vystoupil ze svého sebejistého standardu a dal prostor i méně řečnický suverénnímu, méně „kazatelskému“ tónu. Takové pasáže pak zní vřeleji, lidštěji. Například v závěru homilie: „Kéž tedy je to eucharistie, která nám dává sílu.“ Tuto výzvu, v rámci promluvy jednu z nejpůsobivějších, sdělil P. Romuald Rob poklidně, niterně, hlubším, příjemně znělým hlasem. Jeho výraz evokoval pokornou a hlubokou důvěru v Boha, který tuto sílu může dát.

Některé věty této homilie mohou působit deklarativně či imperativně. Tento dojem ale částečně vyvažuje jednak emocionální zapojení kazatele a také jeho zaangażovanost na tématu, respektive skutečnost, že se jej sdělovaná témata silně dotýkají. A že svým projevem také – i když vlastně mezi řádky – naznačuje, že si s nimi tak úplně neví rady. To – pro svou upřímnou lidskost a pravdivost – může vzbuzovat sympatie posluchačů.

Pozoruhodným rozměrem projevu tohoto kněze je zalíbení ve vyjádřeních, která volí, směřující někdy až k „mazlení“ se slovy.

Výrazná je u P. Romualda Roba touha zasáhnout a přesvědčit. Řečnickou sebejistotu, která je tomuto knězi vlastní, střídá na několika místech homilie hledání vhodného vyjádření. V těchto chvílích se promění jednak temporytmus, ale i celkový výraz – kazatel se při nalézání patřičného slova koncentruje na přítomný okamžik tohoto hledání. Jeho projev tím ztrácí na rétorické efektnosti, ale velmi získává na věrohodnosti a obyčejné, lidské přesvědčivosti. To lze považovat i za odlehčující a v každém případě velmi autentický rozměr promluvy.

Promluvu, vztahující se k svátku Nanebevzetí Panny Marie, začíná **Mons. Aleš Opatrný** otázkou, co vlastně je předmětem této slavnosti. Na ni v první části homilie odpovídá a svou odpověď pak dále rozvíjí. Posluchače vybízí k naději v Kristovu vykupitelskou moc. A dodává, že v této naději je nám posilou právě Panna Maria, jejíž nanebevzetí si připomínáme.

Pro kazatele je charakteristický spíše racionální, věcný přístup a poklidnost, rozvážnost a závažnost projevu. Ta ale zůstává nezatěžkaná; výjimečně se objeví jemně nabádavý tón. V homilii převažuje konstatující sdělování, posilované zmíněnou rozvážností. Nalezneme zde i působivé apelativní momenty, vybočující svým výrazem z věcně-výkladového způsobu projevu.

Součástí homilie jsou také kazatelovy čtené vstupy - citace ze Zjevení sv. Jana, jež kněz stručně komentuje a zasazuje do aktuální souvislosti života věřících. Při četbě nedosahuje Opatrný takové autenticity a sdělnosti jako při mluvě.

Kazatel hovoří znělým, hlouběji položeným, sympaticky působícím hlasem bez výraznějších temporytmických změn. Svá slova, zvláště na konci vět, nechává v pauze doznít, byť ukončení některých z nich jsou poznamenána předčasným energetickým poklesem.

Mons. Aleš Opatrný nabízí věcný, zasvěcený výklad; na důrazněji a expresivněji pojatých místech se objevuje i pozoruhodná živost a naléhavost projevu. Ta vzniká, domnívám se, kazatelovým zaujetím v těchto momentech nejen pro téma, ale také pro mluvní situaci jako takovou, pro konkrétní vyjádření, výraz. V těchto situacích pak dochází k vybočení ze stabilní rozvážené dikce a tím i k oživení projevu Mons. Opatrného. Tyto působivé pasáže vypovídají i výrazem v kazatelově projevu o důvěře, naději a vděčnosti. Jsou svědectvím, vycházejícím z realistického pohledu na život a svět, prohlubovaným a osvětlovaným vírou. Kazatel je sděluje s neteatrální přesvědčivostí a výraznější intenzitou, která jeho úsporný projev obohacuje a oživuje.

Z projevu **P. Petra Augustina Beneše CSsR** je patrné, že je zvyklý mluvit na veřejnosti a že se v takové situaci cítí jistě. Hovoří se silnější hlasovou intenzitou, kterou podle logiky sdělení variuje, podobně jako tempo své řeči. S oběma zmíněnými faktory pracuje významněji než s větnou či slovní intonací.

V obsahu homilie se projevuje kazatelův realistický až zemitý postoj ke světu a životu, spojený se schopností nahlížet je s duchovní hloubkou, s vytříbeným vkusem, skrze intuici a se smyslem pro imaginaci. Nebo jinými slovy, projevuje se zde kombinace respektu k mimoracionálnímu pohledu (a důraz na jeho důležitost) s věcností i praktičností, kterou kněz vyjadřuje mj. nekomplikovaným jazykem.

V některých pasážích se pojí Benešova věcná konkrétnost, bez schematismu či vyhroceného idealismu, s jeho silným vnitřním zaujetím až vášnivostí sdělení. To je patrné ze zvýšené hlasové intenzity i markantních důrazů, které bývají jinak jemnější. V těchto vyhrocenějších momentech se ale kněz neuchyluje k přehnané dramatickosti a jeho slova zůstávají věrohodná.

Konkrétnost a neokázalost sdělení je mu vlastní i v těch částech promluvy, kde volí poetický styl a bezmála mystická slova. (Např. „Ze svého života víme, že vztah je

silnější než cokoli jiného. Jestliže miluju, jsem tím druhým člověkem prostoupen. A jestliže miluju tak jako čistá panna, jako Maria, musím být úplně prostoupen láskou Boží.“) Jednoduše, stručně a přitom s pevností několikrát během promluvy P. Petr Beneš také poukázal, většinou mezi řádky, na svět umění, symbolů, intuice či tvořivosti, který mu je blízký a považuje jej za důležitý inspirační zdroj života nejen spirituálního.

Kazatel ve své homilii projevuje zúčastněnost, zájem o druhé a solidárnost. Přitom zachovává respekt k posluchačům a zmíněnou věcnost, takže jeho sdělení působí neokázale.

Způsobem projevu, skrze nějž dává svým myšlenkám zaznít, vzbuzuje Petr Beneš důvěru a vytváří atmosféru nevnučující se vstřícnosti. Je to zřejmě sebevědomou pokorou, která z něj vyzařuje. Kazatel je tématem i mluvní situací zaujat, nenechává se jimi ale strhnout k přesílení svého projevu či k manipulaci.

Závěrečné kazatelovo shrnutí výzev, obsažených v homilii, zní jemně, ale zároveň naléhavě. „Nechme se obdarovat. Uvěřme tomu, že víc nám dává Bůh, než my můžeme dát svými výkony.“ To je příkladem sdělnosti, v jeho promluvě nikoli ojedinelým, kdy kněz oslovuje přítomné s výrazným apelem. Je to naléhavost či apelativnost nenásilná a otevřená, jíž se kněz obrací i sám k sobě. S neokázalostí a zároveň pevností vyzývá, zúčastněně nabízí, ale nevnučuje. To je na jeho projevu i promluvě jako celku sympatické a velmi cenné.

Homilii, kterou jsem nazvala „Vnímat tajemství a zůstat na jeho prahu“, proslovil **Mons. Jiří Pad'our OFMCap.** při mši svaté v rámci Celostátního setkání mládeže 2012 ve Žďáru nad Sázavou. Byla sloužena pod širým nebem na pódiu v místním sportovním areálu a účastnilo se jí kolem 4 000 převážně mladých lidí. Kazatel tento kontext ve své promluvě zohlednil. Homilie tematicky vycházela ze slavnosti Nanebevzetí Panny Marie. Biskup v ní přinesl kompozici biblických citátů, nabízejících argumenty pro víru přítomných posluchačů. Sdělně čtené myšlenky prokládal a doplňoval svými komentáři a dodatky. Tato promluva byla vlastně propracovaným předivem citací a asociací k nim, které dohromady utvářely její poselství.

Pro kazatelův projev je charakteristická kontaktnost, ověřování si pozornosti a porozumění posluchačů, spojené s vystupováním z předem připraveného rámce homilie. To vytváří živou a kazatelem dialogicky pojímanou mluvní situaci.

Vedle bohatého výrazového rejstříku je Mons. Paďourovi vlastní schopnost získat si pozornost a „živit“ ji soustředěnou sdělností svého projevu. V tomto ohledu biskup sebevědomě a samozřejmě využívá mj. umění pauzy. Práce s ní, umožňující doznívání řečeného, posiluje sledovatelnost sdělení i jeho názornost. Během svého projevu usiluje mluvčí o soustředěné vnímání sebe i přítomných, na základě čehož dokáže vycítit vhodnost pauzy i její délku.

Samozřejmostí je pro Jiřího Paďoura čtení po smyslu včetně logického členění vět. Při četbě i mluvě spatra se mu daří sdělované zpřítomňovat. Ve svém projevu vědomě uplatňuje dramatičnost, expresivitu, naléhavost, vášnivé zaujetí, ale i dovednost ze vznícenějších výrazových poloh vystoupit a mluvit věcně a „normálně“, jak to sám pojmenoval. Biskupův variabilní a plastický projev také vypovídá o jeho smyslu pro krásu slova a citu pro ně. Ten je patrný i ze slovníku, který kazatel volí. V homilii spojuje vznešenost jazyka a sdělení s věcností, ale i zemitostí a neformálností, což promluvu dynamizuje, ozvláštňuje a posiluje její obyčejný, lidský rozměr. V těchto aspektech Paďourova projevu a v jeho kvalitě se odráží biskupovo umělecké vzdělání a zkušenost.

Exklamativní nebo jinak silně expresivní momenty ale nepůsobí jako snaha „dolovat“ z přítomných emoce. Tato občasná exklamativnost navíc koresponduje s prostorem, kde je homilie pronášena – s obrovským venkovním areálem, kde je shromážděno kolem čtyř tisíc lidí. Dodejme ještě, že se kazatel vyhýbá mentorskému tónu.

Významným rozměrem řečového jednání Jiřího Paďoura je vysoká úroveň propojenosti mluvního a gestického projevu, která je výrazem kvalitního tělového cítění.

Mluvčí dosahuje variabilitou slovníku, ve spojení se sdělností a kontaktností projevu apelativnosti a daří se mu být na některých místech skutečně strhující. Zmiňovaná adekvátní expresivita a normálnost sdělení, jak Mons. Jiří Paďour formuluje směřování svého projevu, je v této homilii rozhodně přítomna.

Souhrnem

Projev každého z kazatelů, jimiž jsem se v této práci zabývala, v sobě nese nějaký rozměr sdělnosti a věrohodnosti a jejich určitou míru. Zároveň je ale tento projev i v některých z aspektů omezen. Pokud bychom uvažovali o jakémisi kazatelském ideálu – a to ideálu dosažitelném, realizovatelném, neměly by mu, v souladu s psychosomatickým pojetím veřejného vystupování, chybět následující charakteristiky.

Bylo by dobré, aby kazatel disponoval otevřeným a respektujícím postojem k posluchačům i k sobě; aby dokázal nabízet rovnocenný vztah, jemuž je vlastní ochota naslouchat druhým i sobě a ze slyšeného dále vycházet.

Bylo by dobré, aby si v situaci promluvy kazatel dokázal ověřovat pozornost a pokud možno i porozumění přítomných. Jednoduše tím, že se nebude „předbíhat“, ve své řeči spěchat, že si dopřeje pauzu a pokusí se, jak už bylo zmíněno, být i sám sobě posluchačem.

S tím významně souvisí požadavek na vědomou přítomnost kazatele. A také psychosomatické vědomí, vycházející ze zkušenosti s vlastním hlasovým, mluvním a celkově tělovým projevem a jeho možnostmi. Je pozoruhodné, že v čisté a velmi intenzivní podobě se momenty této soustředěné, vědomé přítomnosti objevují u všech sledovaných kazatelů v situacích, kdy hledají vhodné vyjádření - slovo, které by dostatečně odpovídalo jejich záměru. Jsou to situace zpomalení, pozastavení, kdy se promění stávající temporytmus, někdy i „automatismus“ řeči, a vznikne okamžik skutečné živosti, setrvání v přítomnosti, okamžik napojení, kontaktu a dialogu.¹⁰

Tato schopnost být vědomě přítomen má návaznost v dovednosti zpřítomnit řečené. Tedy v dovednosti konkrétně, živě a dialogicky myšlenku sdělit. To se většine

¹⁰ V té souvislosti znovu připomeňme Vyskočilovo pojetí veřejného vystupování, inspirující k zaujetí pro situaci komunikace: „Cokoli se na jevišti děje se soustředěním, s potěšením, s požitkem atd., [...] je obdobně sledováno i v hledišti. Čili přenáší se to z jeviště do hlediště. A opět zpátky na jeviště“ (Vyskočil, 1978, cit. dle Roubal, 2001).

kazatelů v mluvené řeči, na rozdíl od četby (je-li součástí homilie), více nebo méně – plněji či omezeněji - daří.

Je zároveň důležité, aby toto zpřítomňování bylo spojeno se zmíněným rovnocenným, respektujícím postojem k posluchačům. (Z toho důvodu jsme vedle požadavku na živost a konkrétnost sdělování uvedli i jeho dialogičnost). Proto, aby prioritou nebyla rétorická, nejednou dosebezahleděná a vnějšková efektnost, ale vnitřní pravdivost a věrohodnost.

Bylo by také dobré, aby kazatel disponoval funkčním a dostatečně rozvinutým hlasem a kvalitní schopností řeči, které by mu umožnily realizovat adekvátní výrazové, temporytmické i melodické možnosti mluvního projevu.

S hlasem a řečí souvisí významně tělové cítění, respektive míra propojenosti mluvního a gestického projevu. Jsou-li v souladu, působí kazatelův projev harmonickým dojmem a jeho výraz a celková sdělnost jsou tím posíleny a povýšeny. Vědomou prací s hlasem ovlivňuje i kazatelovo vnímání prostoru a naopak – prostorové cítění přispívá k vědomému utváření hlasového projevu.

Kterými z těchto charakteristik který z kazatelů disponuje a nakolik, je patrné, jak věřím, z analýz homilií i z výše uvedených shrnutí.

Jak už bylo řečeno, posláním kazatele je být dobrým služebníkem Slova – Boha. Jsem přesvědčena, že nebude-li kazatel zároveň služebníkem slova s malým s, tedy nedokáže-li živě a konkrétně sdělovat, nebude-li sám se sebou a s posluchači v soustředěném kontaktu, nebude-li se pokoušet zůstat vědomě v přítomnosti a nebude-li se zajímat o možnosti plnějšího hlasově-mluvního sdělení, tuto svou službu významně omezí a v mnohém jí nedostojí. Služba Slovu není jen záležitostí racionálního ani spirituálního obsahu sdělovaného.

Dodám závěrem, že cílem této disertace nebylo zmapovat současnou situaci českého kazatelství jako celku, ale na vybraném vzorku projevu šesti kazatelů se pokusit – za pomoci co nejdůkladnější analýzy - zorientovat se v problematice a zkusmo nabídnout terminologii i postupy, jak se k tématu dále vztahovat. To zůstává výzvou i pro mou budoucí práci...